

László Bíró
Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, Budapest
biro.laszlo@btk.mta.hu

A VAJDASÁG A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT: ADALÉKOK A JUGOSZLÁV GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ HATÁSAIHOZ

Rezümé: A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság több különböző területet foglalt magában. Az új állam területei között korábban nagyon kevés kapcsolat volt. Az egyes régiók különböző társadalmi, gazdasági és kulturális fejlettségűek voltak. Az új királyság előtt hatalmas feladat állt: integrálni kellett a különböző régiókat és intézményrendszereket. Az 1920-as években bevezették a közös valutát, új adórendszert alakítottak ki, valamint megszervezték az állami bevételeket. Az északi részek sérelmezték, hogy több adót fizetnek, mint a déli területek. A szabad piacgazdaság keretei között a befektetések a fejlettebb területekre koncentráálódtak. Az ipar Szlovéniában, Horvátországban fejlődött leggyorsabban, a világgazdasági válság után a bankrendszer súlypontja Belgrádba helyeződött át. Az élelmiszeripar fejlődése a Vajdaságban és Horvátországban megtört, mivel elveszítette korábbi monarchiabeli piacait.

Kulcsszavak: integráció, gazdasági intézményrendszer, adórendszer, bankrendszer, gazdasági fejlettségi szint, gazdasági egyenlőtlenségek, ipar, mezőgazdaság, Vajdaság

Az első világháború után a nagy kelet-európai birodalmak felbomlottak (az Oszmán Birodalom már a háborút sem érte meg a korábbi nagyságában), helyükön – az újabb keletű biztonságpolitikai elképzeléseknek megfelelően – új, korábban sohasem létezett országok jöttek létre.¹ A győztes nagyhatalmak ugyanis Németországot úgy kívánták sakkban tartani, hogy korábbi szövetségését, az Osztrák–Magyar Monarchiát feldarabolták, területén pedig több kis államot hoztak létre. Az antant szövetségi rendszeréből kieső Oroszországot részben az új szláv államoknak kellett pótolni.

Noha az új államok létrejöttét megalakulást számos külpolitikai tényező segítette, azok – jelen esetben a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság – részei területek nem véletlenül, nem minden gondolati előzmény nélkül kerültek egy országba. A nemzeti ideológiákban már jóval 1918 előtt megjelent a délszláv népek egységének gondolata. A nemzeti elitek látszólag elfogadták, és a közös állam megvalósítása érdekében deklarálták a nemzeti

¹ A kutatást az OTKA K 101 629 projektje támogatta.

egységet, azt hogy a szerbek, horvátok, szlovének egy „háromtörzszű”, „háromnevű” nemzetet alkotnak. Az egyes történelmi régiók arculata azonban változatos képet mutatott, az ott élő lakosság nemzeti tudata alapján véve a korábbi időszakokban kialakult.

Az első világháború után több új ország jött létre Európában, de talán egyikben sem voltak olyan nagyok a fejlődésbeli különbségek, mint a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban (vagy ha voltak is hasonló nagyságú különbségek, ilyen nagyszámú eltérő régió nem volt).² Az összehasonlító történetírás képviselői közül többen is rámutattak arra, hogy a délszláv államhoz került területek az előző korszakokban vagy más történelmi tájhoz tartoztak, vagy a közös régió (Kelet-Európa) különböző alrégióihoz. Alapvetően a szlovén, horvát és a vajdasági, illetve a szerbiai, bosznia-hercegovinai területek között jelölték meg a határvonalat.

Az egy országba került területek között voltak – egymáshoz viszonyítva – nagyon szegények, és voltak valamivel gazdagabbak. Jelentős eltérések voltak az egyes területek gazdasági teljesítménye és gazdasági szerkezete között, valamint ebből adódóan az emberek életviszonyai között (1. táblázat).³ Mint az adatokból látható: a korábban az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó területek nagyobb jövedelmeket termeltek, mint a délebbre fekvők. Nagy feladat volt a délszláv állam életének megszervezése, a különböző – politikai, jogi, gazdasági, oktatási stb. – intézményrendszerek integrálása, valamint a fejlettségbeli különbségek csökkentése az egyes régiók között. Jelen írásban a gazdasági intézményrendszer kialakítására, valamint a Vajdaságnak az új állam gazdaságában betöltött helyzetére térünk ki.

1. táblázat

Az egy főre eső nemzeti jövedelem aránya (%) a jugoszláv átlaghoz képest régióként 1923-ban

Terület	Agrár	Ipar	Egyéb	Összesen
Szlovénia	90,8	317,3	177,1	160,5
Vajdaság	175,5	107,7	125,7	146,0
Horvátország	120,2	123,0	141,5	128,3
Dalmácia	74,7	180,9	94,0	99,8
Szerbia	88,1	45,6	70,4	74,5
Bosznia-Hercegovina	72,0	71,3	62,4	68,4
Dél-Szerbia	71,0	6,1	49,3	52,2
Montenegró	46,7	3,2	32,2	34,1
SZHSZ Királyság	100	100	100	100

² A regionális különbségekről, a jugoszláv integrációról részletesen: László Bíró, *A jugoszláv állam, 1918–1939*, Budapest 2010.

³ Aleksandar Jakir, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen: Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration*, München 1999, 141–142.

1. A gazdasági intézményrendszer egységesítése

Az állam létrejötte után elsődleges feladatnak számított a gazdasági intézményrendszer egységesítése. Az egyik legfontosabb feladat a saját valutarendszer kialakítása, majd a nemzeti valuta stabilitásának megteremtése volt. Az első világháborút megelőzően a délszláv területek több valutaövezethez tartoztak, az Osztrák–Magyar Monarchia területén a korona, Szerbiában a dinár volt forgalomban, Montenegróban pedig a perper volt a hivatalos fizetőeszköz. Létrehozták a Nemzeti Bankot, az ország egész területére kiterjesztették a dinárt, gondoskodtak a pénz aranyfedezetéről és átválthatóságáról, valamint betiltották az egyéb valuták használatát. A közös pénz bevezetése 1921-ig tartott, és a folyamat nem volt mentes politikai vitáktól sem.⁴

1919 folyamán létrejött a pénzügyminisztérium, a következő két évben számos törvény, illetve rendelet jelent meg, amelyek szabályozták az illetékeket, az állami monopóliumokat, a fogyasztási adókat és a vámokat. A törvények alapjául a korábbi szerbiai rendeletek szolgáltak, az említett rendelkezések többségében első lépésként a Szerb Királyság területén hatályban lévő törvényt egyszerűen kiterjesztették az ország egészére. Az állami bevételek és kiadások megszervezése az 1920-as évek közepére megtörtént, az egyenes adók egységesítésével pedig lezárult az adórendszer átalakítása. Az egységes vámtételeket 1925-ben vezették be. Az állami bevételek megszervezése során az egyenes adók egységesítése ment a leglassabban, s ezt kísérte a legnagyobb politikai vita. 1918-ban a délszláv állam területén az egyenes adókat tekintve öt különböző rendszer volt érvényben, az egyes területeken különböző volt a lakosság adóterhelése. Közel tíz évig volt érvényben a heterogén adórendszer. Az adórendszert az 1928. február 8-án elfogadott törvény egységesítette. A törvény meghatározta az adófajtákat (földadó, ingatlan bérbe adása utáni adó, vállalkozások nyeresége utáni adó, kamatadó, jövedelemadó, nőtlenégi adó), valamint az adóalap kiszámításának módját.⁵

A soknemzetiségű Jugoszláviában mindig vitatéma volt, melyik országrész, melyik nemzet fizeti a legtöbb adót. Igazságot tenni nem lehet, de a rendelkezésre álló adatok azt mutatják, Jugoszlávia egész fennállása alatt általában az egykori Monarchiához tartozó területeken fizettek több adót. 1919–29 között az egy főre eső egyenes adó a Vajdaságban és Szlovéniában akár 3–5-szöröse is lehetett a déli vidékeken fizetett egyenes adónak, Horvátországban pedig több mint másfélszer többet fizettek, mint Szerbiában. Az adók egységesítése után sem sokat változott a kép, miképp a Statisztikai Évkönyvben megjelent adatsor mutatja (2. táblázat).⁶ Az adókirívás mögött nem feltétlenül kell politikai szándékot keresni, bár a kormányzat valószínűleg nem véletlenül várt az adók egyesítésére 1929-ig, és hagyta, hogy az egykori monarchiai területek magasabb kulcsok alapján fizessék az adókat.

⁴ Ivan Slokar, *Valutne razmere, devizna politika in bankarstvo*, Slovenci v desetletju 1918–1928, Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine (ur. Josip Mal), Ljubljana 1928, 552–574.; Miogard Ugričić, *Novačni sistem Jugoslavije*, Beograd 1967, 95–110.; Boris Kršev, *Finansijska politika Jugoslavije 1918–1941*, Novi Sad 2007, 64–74.

⁵ Vladimír Murko, *Systém jihošlovanských přímých daní*, Bratislava 1938; B. Kršev, *op. cit.*, 124–149.

⁶ *Statistički godišnjak*, 10, Beograd 1940, 467.

2. táblázat

Egyenes adók, fogyasztási adó, illetékek bánságok szerint 1939-ben

Bánság	Egyenes adók	Adók és illeték	Egyenes adók	Adók és illeték
	Összesen		Egy főre	
Dráva	323 546 287	411 603 267	270	336
Száva	539 619 616	779 116 811	185	267
Duna	521 878 477	1 056 868 038	206	417
Tengermellék	58 936 467	73 601 132	61	76
Morava	116 215 387	195 660 335	71	119
Drina	142 235 535	178 504 685	78	98
Vrbas	43 689 735	108 545 321	36	91
Zéta	56 858 001	66 690 442	54	64
Vardar	89 930 027	103 282 144	51	57
Belgrád	449 911 913	717 405 233	110	765
Jugoszlávia	2 351 821 445	3 691 277 408	152	238

2. Gazdasági fejlődés, befektetések, bankszektor

A gazdasági fejlődést a két világháború közötti időszakban négy nagyobb időszakra lehet osztani. Az állam alapításától 1924-ig tartó periódus – az állam inflációs pénzügypolitikája mellett – az inflációs konjunktúra időszaka volt, amikor is jelentős beruházások történtek, különösképpen az ipar területén. Emellett a magas mezőgazdasági árak is kedvezően hatottak a jugoszláv gazdaságra, főképpen a mezőgazdasági területeken (Vajdaság, Szlavónia, Szerbia északi részei), egyes, passzívnak nevezett vidékeken viszont nem volt érzékelhető a konjunktúra. A külkereskedelmi forgalom is – részben az infláció stimuláló hatásának köszönhetően – fellendült.

Az 1925 utáni éveket a relatív stabilizáció időszakának lehet nevezni. Ezt az időszakot a mezőgazdasági termékek árának csökkenése, valamint a protekcionista külkereskedelem jellemezte (a deflációs állami gazdaságpolitika mellett). A világgazdasági válság, amelyet 1925–26-ban megelőzött egy kisebb mezőgazdasági válság, az 1930-as évek elejétől éreztette hatását Jugoszláviában: a mezőgazdasági termékek árai tovább csökkentek (1925–30 között 56%-kal), és csökkentek az ipari termékek ára is (25%-kal). Mindennek következtében számos ipari vállalat és bank tönkrement, a külkereskedelem volumene negyedével-felével csökkent. A lakosság vásárlóereje nagymértékben csökkent. A gazdasági válságból való kilábalás csak az 1930-as második felében kezdődött, amit elősegített a termékek árának ismételt növekedése. Ezzel egy időben meghirdették az új gazdaságpolitikát, az állam által támogatott

iparosítást. Mindezek ellenére a befektetések nagysága nem érte el a korábbi időszakokat.⁷ A nemzeti jövedelem szerkezete a királyi Jugoszlávia időszaka alatt alig változott. A nemzeti jövedelem 42–50%-a származott a mezőgazdaságból (az erdőgazdasággal együtt 50–55%-a), miközben a lakosság több mint háromnegyede a mezőgazdaságból élt. Az ipar és a kis- és kézműves ipar adta együtt – a foglalkoztatottak 9–11%-a – a jövedelem 27–29%-át, s ez az arány az egész korszakban alig változott.⁸

A gazdasági tendenciák az egyes régiókra különböző módon hatottak. Jugoszlávia szabad piacgazdaság volt, melyben a befektetéseket, a tőkemozgásokat a megtérülés diktálta. Noha az állami beavatkozásnak is szerepe volt, de alapjában véve a hozott örökség, a fejlettségbeli szint, a tőkevonzó képesség volt a meghatározó tényező. Az egész korszakra állandóan jellemző, hogy nemcsak az üzemalapítások száma volt nagyobb az északnyugati területeken, hanem az itt létesült gyárakba nagyobb tőkét fektettek, illetve ezek az üzemek nagyobb teljesítménnyel rendelkeztek, mint a déliek. Az új munkahelyek több mint fele horvátországi és szlovéniai üzemekben létesült, az iparba befektetett tőke fele is Szlovéniában és Horvátországban realizálódott, közel negyede pedig Szerbiában. A szerbiai befektetések pedig többszörösen meghaladták a vajdasági, bosznia-hercegovinai, macedóniai, koszovói, montenegrói ipari befektetéseket (3. táblázat).⁹

3. táblázat

Az 1919–38 közötti üzemalapítások főbb jellemzői régiók szerint

Terület	Tőke		Munkahely		Teljesítmény	
	Ezer dinár	%	Száma	%	Lőerő	%
Szlovénia	797 830	18,4	31 716	21,8	81 675	30,3
Horvátország	1 388 159	32,0	49 047	33,8	49 979	18,5
Dalmácia	229 137	5,3	5 104	3,5	6 936	2,6
Vajdaság	442 280	10,3	20 109	13,9	28 877	10,7
Bosznia-Hercegovina	238 844	5,5	10 332	7,2	10 077	3,7
Szerbia	1 015 302	23,4	25 662	17,7	79 303	29,4
Dél-Szerbia	214 603	4,9	3 030	2,1	12 129	4,5
Montenegró	8 753	0,2	124	0,0	905	0,3
Jugoszlávia	4 334 908	100	145 124	100	269 881	100

Az egy főre jutó befektetések aránya az 1918 előttihez képest némileg megváltozott. Továbbra is Szlovéniában történt a legnagyobb mértékű beruházás, másfélszer több mint Horvátországban, kétszer több mint Szerbiában és a Vajdaságban,

⁷ Kosta Mihajlović, *Privreda Jugoslavije 1920–1990*, Jugoslovenska država 1918–1998: Zbornik radova sa naučnog skupa (ur. Đorđe O Piljević), Beograd 1999, 89–101.; Mijo Mirković: *Ekonomika Jugoslavije*, Zagreb 1968, 309–342.

⁸ Stevan Stajić, *Nacionalni dohodak Jugoslavije 1923–1939. u stalnim i tekućim cenama*. Beograd 1959. 19–21.

⁹ *Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije sa adresarom industrijskih preduzeća*, Beograd 1941. 67.

hétszer több mint Bosznia-Hercegovinában és Dél-Szerbiában. Az egy főre eső horvátországi beruházás egyharmaddal haladta meg a szerbiait (1918 előtt közel azonos nagyságú volt). Két terület azonban visszaszorult az ipari befektetések tekintetében. A Vajdaság 1918 előtt még megelőzte mind Horvátországot, mind Szerbiát, 1918–38 között utóbbiakban voltak nagyobb a befektetések. A másik terület Bosznia-Hercegovina. 1918 előtt csak másfélszer volt nagyobb a befektetések nagysága egy főre nézve Szerbiában, a két háború közötti időszakban a különbség háromszorosára nőtt.¹⁰ Az egy főre eső befektetések nagysága is ezt képet mutatja. A fejlettebb területek növekedése tehát a többi régióhoz képest általában gyorsabb volt, a Vajdaság és Bosznia-Hercegovina viszont e téren az előző korszakokhoz és a többi területhez képest veszített pozícióiból.¹¹

Az új üzemek területi megoszlása, valamint az új befektetések nemhogy nem segítettek az országon belüli kiegyenlítődést, hanem növelték is az egyenlőtlenségeket. Az iparban előállított termékek értéke is – az üzemek területi elhelyezkedéséből következően – az északi területeken volt magasabb. 1938-ban az ipari termelési érték kétharmadát–háromnegyedét az ország északi részein állították elő: 37%-át Horvátországban (Dalmáciával együtt), 27%-át pedig Szlovéniában. 10–15% között lehetett mind a Vajdaság, mind pedig Szerbia részesedése, Bosznia-Hercegovináé 9% körüli, a többi vidék pedig alig néhány százaléknyi.¹² A fontosabb iparágak közül az élelmiszeripar főképpen a Vajdaságban és Horvátországban koncentrálódott, a textilipar Szlovéniában és Horvátországban, a faipar Szlovéniában és Bosznia-Hercegovinában, illetve Horvátországban, a fémgyártás szinte azonos mértékben Szerbiában, pontosabban Belgrádban, Szlovéniában, Horvátországban és a Vajdaságban.

Míg az iparosodás terén nem történt lényeges változás az egyes régiók között a királyi Jugoszlávia fennállása alatt, a hitelintézetek és a pénztőke megoszlása jelentősen módosult. Az új állam 1918-ban igen heterogén bankrendszert örökölt, mind a bankok jellegét, mind tőkeerejét, mind pedig a hitelezés technikáit tekintve. Csak néhány nagyobb tőkével rendelkező zágrábi bank engedhette meg hitelek folyósítását hosszabb időre, a szerbiai bankok csak rövid lejáratú hiteleket adtak, a Nemzeti Bank pedig hiteleinek felét más bankoknak nyújtotta. Egységes tőkepiac kialakulásáról sokáig nem lehet beszélni. A bankok nagy számban csak helyi jelentőségű hitelintézetek voltak (1–5 millió dinár részvényes tőkével). Mindössze néhány tucat bank tőkéje volt több 10 millió dinárnál, azonban ezek a bankok rendelkeztek a jugoszláviai banktőke kétharmadával. (Mindemellett jelentős, mintegy 62%-os volt a külföldi tőke részvétele a jugoszláviai bankokban.)¹³

A dinár stabilizációja után, az 1920-as évek végén 686 hitelintézet volt, ebből 633 magán-részvénytársaság, 48 önkormányzati takarékszövetkezet, három félig állami bank (Nemzeti, Agrár- és Kézműves Bank), valamint két teljesen állami bank (Állami Jelzálogbank, Postatakarék). A tőke majdnem fele ekkor még Horvátországban

¹⁰ Ibidem, 73.

¹¹ Az egy főre jutó befektetések nagysága az egyes területeken: Szlovénia 697, Horvátország 435, Szerbia 336, Vajdaság 311, Bosznia-Hercegovina 103, Dél-Szerbia 103, Montenegró 39 dinár. Miloš Macura, *Stanovništvo kao činilac privrednog razvoja Jugoslavije*, Beograd 1958, 142.

¹² *Statistika industrije*, ibidem, 21.

¹³ Stjepan Lovrenović, *Ekonomika politika Jugoslavije*, Sarajevo 1960, 98.

összpontosult (Dalmáciát is ideszámítva), de aránya fokozatosan csökkent, mivel az évtized közepétől a rövid lejáratú szerb hitelek nagyobb hasznot hoztak, illetve idővel a szerbiai bankok fiilálékát építettek ki az ország más területein is. Szerbiában és a Vajdaságban számszerűen több bank volt, mint az ország más részein, de ezek tőkéje nem érte el a horvátországi vagy szlovéniai bankokét. Négy nagyobb városban: Belgrádban, Zágrábban, Ljubljanában és – ugyan jóval kisebb mértékben – Szarajevóban koncentrált a banktőke több mint 70%-a. Ezek közül is kiemelkedő volt Zágráb jelentősége, az 1920-as évek elején itt összpontosult a jugoszláv banktőke fele.¹⁴

A háború utáni konjunktúra, az üzem- és vállalatalapítások – a hitelkihelyezés növekedése révén – kedvező feltételeket teremtettek a bankszektor fejlődése számára. Az 1930-as évek végére azonban megváltozott a hitelintézeti struktúra: a magánbankok jelentős része csődbe ment, vagy felfüggesztette a működését, az állami, illetve az államilag támogatott bankok szerepe és jelentősége megnőtt. A folyamat a világgazdasági válság idején indult el. A gazdasági válság idején a külföldi befektetők csökkentették, illetve megszüntették befektetéseiket a jugoszláviai – és főleg horvát – gazdaságba. A zágrábi bankok tőkéjének nagy része külföldi befektetőktől származott, s ezek kivonulása 1931-től kezdve a jugoszláv bankszektorból súlyos csapást mért a horvátországi bankokra. A húsz legnagyobb jugoszláv bank betétjeinek közel 40%-át veszítette el 1933-ig.¹⁵

A magán-bankszektor csődje súlyos gondokat okozott a gazdaság finanszírozásában. A magánbankok összeroppanása és az állami vagy államilag támogatott bankok megerősödése megváltoztatta a zágrábi és belgrádi pénzügyi csoportok közti erőviszonyokat. A belgrádi gazdasági körök az 1930-as években – az állami bankokon és a központi hatalmon keresztül – egyre nagyobb befolyást gyakorolhattak az ország gazdasági életére, finanszírozási és hitelpolitikájára. A Nemzeti Bank hiteleinek közel felét Szerbiába helyezte ki, Horvátország a hitelek negyedét–harmadát kapta, a gazdaságilag elmaradottabb területek, mint Dalmácia, Bosznia-Hercegovina, Macedónia alig néhány százalékát. A Vajdaság is gazdasági súlyánál kisebb mértékben kapott hiteleket.¹⁶ Az Állami Jelzálogbank és a parasztok megsegítésére alapított állami Privilegizált Agrárbank is a szerbiai területeket segítette jobban.

¹⁴ Miloš Vučković, *Uticaj svetske privredne krize 1929–1932 na privredu stare Jugoslavije*, Svetska ekonomska kriza 1929–1934. godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Evrope (ur. Vasa Čubrilović), Beograd 1976, 215–216. 1927-ben a banktőke 37,7%-a Horvátországban, 28%-a Szerbiában (ideértve Macedóniát és Koszovót is) és Montenegróban, 13%-a a Vajdaságban, 10,6%-a Szlovéniában, 8,9%-a Bosznia-Hercegovinában, 1,8%-a Dalmáciában volt. John R. Lampe, Marvin R. Jackson, *Balkan economic history, 1550–1950: From imperial borderlands to developing nations*, Bloomington 1982, 398.

¹⁵ J. Lampe, M. R. Jackson, *op. cit.*, 478., St. Lovrenović, *op. cit.*, 100–101.

¹⁶ 1926-ban 1208 millió dinár, 1937-ben 1431 millió dinár hitelt nyújtott a Nemzeti Bank. Ennek területi megoszlása a következő volt. Szerbia 54,1%, ill. 49,2%, Horvátország 16,0%, ill. 26,1%, Vajdaság 8,4%, ill. 8,4%, Bosznia-Hercegovina 8,2%, ill. 3,9%, Szlovénia 6,5%, ill. 7,3%, Macedónia 5,1%, ill. 3,3%, Crna Gora 1,7%, ill. 1,3%. Rudolf Bičanić, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, Zagreb 1938, 182–184.

3. Az országrészek fejlődése

Az új államkeretek közé kerüléssel mindegyik országrész jelentős változásokon ment keresztül. Az első és legszembevetőbb változás, hogy az új államba kerüléssel az egyes területek a korábbihoz képest más nagyságú gazdasági egység részeivé váltak. Az egykor a Monarchiához tartozó területek számára 1918 után a hazai piac lényegesen kisebbé vált. Ez a piac nemcsak kisebb volt, hanem mind a termelékenység, mind a vásárlóerő tekintetében szegényebb is. Ugyanakkor valamennyi Jugoszláviához került terület alapvetően agrárjellegű volt, s előző államának mezőgazdasági területe (perifériája) volt. Csak az új állam viszonyainak köszönhető, hogy Szlovénia és Horvátország „egy éjszaka” alatt ipari és pénzügyi központtá vált.¹⁷ A határok meghúzásának másik következménye, hogy a szerb–horvát–szlovén állam határainak túloldalán egy városokból álló gyűrű keletkezett. Ezek a városok a délszláv területek gazdasága szempontjából korábban fontos szerepet játszottak, egyes Jugoszláviához került részek korábban vonzáskörzeteikhez tartoztak (Klagenfurt, Graz, Pécs, Szeged, Temesvár, és a különösen fontos kikötővárosok: Trieszt, Fiume, Zára, Szaloniki). Ennek következtében egyes jugoszláviai városok új funkciókat kezdtek ellátni, fejlődésük felgyorsult, s megnyílt a lehetősége annak, hogy a két világháború között régióközponttá váljanak (például Niš és Ljubljana, hogy az ország két végéből említsünk egy-egy várost).

Azt, hogy az egyes területek miképp fejlődtek volna, ha nem jön létre a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, természetesen nem lehet megmondani, az új gazdasági környezet és gazdaságpolitika azonban mindegyik régióra rányomta a bélyegét. A szlovén történetírás például mind a mai napig hangsúlyozza, Ljubljana a szlovének gazdasági, pénzügyi, befektetési központjává vált, a korábbihoz képest jelentős gazdasági intézményrendszer jött létre. A szlovén gazdaság viszonylag élénken fejlődött, fejlődése meghaladta a korábbi időszakokét: a termelés két és félszeresére nőtt, a munkahelyek száma megkétszereződött. Az új államban a szlovén ipari vállalatoknak kisebb versennyel kellett szembenézniük, mint a Monarchiában, s az új jugoszláv piac vevő volt a szlovén termékekre, s mindez pozitívan hatott. A Jugoszlávián belül mindössze 8%-ot kitevő szlovén lakosság állította elő a jugoszláv termelés valamivel több mint negyedét, ezen belül a fémipari termékeknek több mint a felét, a textil- és papíripari termékeknek pedig 37-38%-át. A gazdasági fejlődés és a modernizáció azonban csak a területek egy részére, a nagyobb ipari és bányavidékekre terjedt ki (Ljubljana, Celje, Maribor, Kranj, Jesenice és Zasavje).¹⁸

A másik legiparosodottabb terület Horvátország volt. Az új államba kerüléssel, az új ipart védő vámtételek bevezetésével viszont megváltoztak a gazdasági körülmények. A horvát ipar 1918 után – köszönhetően annak, hogy megszabadult a monarchiabeli erősebb versenytől, és az új jugoszláv piacon kereslet mutatkozott a horvát ipari termékek iránt – lendületes fejlődésnek indult. A magas infláció mellett soha nem látott befektetési hullám

¹⁷ Jasna Fischer, Žarko Lazarević, Jože Prinčič, *The economic history of Slovenia (1750–1991)*, Ljubljana 1999, 106–107.

¹⁸ J. Fischer, Ž. Lazarević, J. Prinčič, *op. cit.*, 112–131.; France Kresal, *Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomski položaj delavstva 1918–1941*, Acta historico-oeconomica Iugoslaviae, 7, Zagreb 1980, 3–20.

kezdődött, főleg azokban az iparágakban, amelyekben a befektetések hamar megtérültek (textil-, élelmiszer-, bőr-, vegyipar). Az új belső piac azonban egyes iparágakra kedvezőtlenül hatott. Az élelmiszer-termelő ipar egy része korábban a lényegesen gazdagabb és nagyobb felvevő kapacitással rendelkező Monarchia piacára termelt. A rosszabb években, először 1925-ben, majd a gazdasági válság idején a halfeldolgozó és a malomipar meglévő kapacitásának csak kis hányadát használta ki (10–30%). A gazdasági válság után az ipari fejlődés lelassult, számos iparágban csökkent vagy alig nőtt a vállalatok száma, több vállalat az ország egyéb részeire költözött, mivel a bányai és községi adók Horvátországban magasabbak voltak, mint például Szerbiában. Az 1930-as években Horvátország elvesztette korábbi fölényét a bankszektorban.¹⁹

Szerbia piaca – a két előbb említett országrésszel ellentétben – a jugoszláv államban nőtt. A szerb ipar, illetve a közlekedési hálózat viszont kevésbé volt fejlett, mint a horvát vagy a szlovén. Az első világháború ideje alatt nagy károkat szenvedett iparba – nyilvánvalóan fejlettségéből, tökevonásából adódóan – kevesebbet fektettek be, mint a szlovénba, vagy mint a horvátba. Az ipar és a befektetések a szerb területeken főképpen Belgrádban összpontosultak. A kormányzat ipar- és közlekedésfejlesztésének nagy része Szerbiában valósult meg, e tekintetben Szerbia a két háború között előnyös helyzetben volt.

A Vajdaság a történelmi Magyarország határvidékén feküdt, s nem tartozott azokhoz a területekhez, amelyeken 1918 előtt a legmagasabbak voltak az ipari befektetések. A terület mezőgazdasági jellegéből következett, hogy az ipari termelés szinte teljes egésze az élelmiszeripar különböző ágazataiból származott. A vajdasági ipar az 1920-as évek elején jugoszláv viszonylatban azonban jelentősnek mondható, a lakosság 15%-a dolgozott az iparban (máshol, országos átlagban nem érte el a 10%-ot), az üzemek 21%-a itt volt, a korábbi ipari befektetések nagysága egy főre nézve a második volt az országban, megelőzve Horvátországot és Szerbiát is. A hétszáz jugoszláviai malomból 270, a nyolc cukorgyárból három működött a Vajdaságban. Az 1920-as évek befektetési hulláma viszont csak kisebb mértékben érte el a Vajdaságot, mint az ország több fejlettebb vidékét, s az iparban dolgozók aránya is kisebb mértékben növekedett. Megfelelő befektetések hiányában és a korábbi, nagyobb, magyarországi és monarchiabeli piacok elvesztése következtében a vajdasági élelmiszeripar stagnálásra volt ítélve. A malomipar elvesztette európai piacait. Más iparágak – mint például a cementipar, valamint a tégl- és cserépgyártás – szintén főképpen csak a hazai piacra termeltek, közel sem teljes kapacitással. Ugyanez vonatkozik a cukoriparra is. A Vajdaság a két világháború között megtartotta helyét a legfejlettebb régiók között, az egy főre eső nemzeti jövedelem az egyik legmagasabb volt az országban, de fejlődésének üteme lassabb, a befektetések mértéke jóval kisebb volt, mint Szlovéniáé, Horvátországé vagy akár Szerbiáé. A Vajdaságban 1918 előtt viszonylag fejlett vasúthálózat volt, a két világháború között már csak alig néhány tíz kilométernyi vasút épült, noha a szállítás igényelte volna a vasútfejlesztést. A Vajdaságot Szerbiával összekötő modern, autóközlekedésre is alkalmas út – igaz, az elsők között Jugoszláviában – csak 1936-ra készült el (Horgos–Szabadka–

¹⁹ Zdenka Šimončić-Bobetko, *Karakteristike ekonomskog razvoja u Hrvatskoj u međuratnom razdoblju (1918–1941)*, Acta historico-oeconomica Iugoslaviae, 7, Zagreb 1980, 21–44.

Újvidék–Belgrád, majd továbbhaladt az út délre, Niš irányában). Az adók és járulékok viszont a legnagyobb mértékben a Vajdaságot sújtották: az ország 15%-át kitevő lakosság az adók több mint negyedét fizette be.²⁰

A mezőgazdaság területén azonban a Vajdaság kiemelkedett Jugoszláviában. Az egy főre eső mezőgazdasági termelési érték a Vajdaságban legalább másfélszer meghaladta az országos átlagot, kétszerese volt a szerbiainak, és háromszor magasabb, mint a déli vidékeken. Az elmaradott mezőgazdasági technika, az előnytelen birtokviszonyok és a földrajzi adottságok következtében Jugoszláviában a paraszti gazdaságok jó része még a benne dolgozók megélhetését sem tudta biztosítani, és ezeknek a gazdaságoknak a jelentős hányada hitelfelvételre is szorult. Hercegovinában és Montenegróban akár a 70%-ot is elérhette azon gazdaságok aránya, amelyeknek az új termés betakarítás előtt élelmet kellett vásárolni. A Vajdaságban azonban a gazdaságok zöme biztosítani tudta a családok megélhetését, ami annak fényében fontos, hogy több millió mezőgazdaságból élő ember szorult rá, hogy élelmet vásároljon az új termés előtt.²¹

A történetírás két alapvető kérdést szokott felvetni a jugoszláv állammal kapcsolatban: milyen mértékben indokolták a közös állam megalapítását gazdasági tényezők, illetve a délszláv állam mennyiben képezett gazdasági egységet. Az 1918 előtti gazdasági kapcsolatok ismeretében, úgy tűnik, a gazdasági tényezők nem tették feltétlenül szükségessé a délszláv területek egy államba szervezését, de a békekötés során nem a gazdasági, hanem a politikai szempontok domináltak. A gazdasági egység fogalmát nehéz definiálni, megfelelő adatok hiányában csak feltételezni tudjuk, hogy a jugoszláv állam egyes területei között nem álltak fenn szoros gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok. Ma már szerb történészek is hajlanak arra, hogy Jugoszlávia sohasem alkotott gazdasági egységet.²²

A Vajdaság a 20–21. század folyamán számos alkalommal kényszerült új államkeretbe, 1918-ig Magyarország, 1918–41 között a királyi Jugoszlávia, 1941–44 között ismét Magyarország,²³ majd 1944 után a második, illetve a harmadik Jugoszlávia része volt, jelenleg pedig Szerbia egyik tartománya. A határváltozások és impériumváltások állandóan alkalmazkodásra, beilleszkedésre kényszerítették az ott lakókat, valamint gondolkodásra, hogy megtalálják a fejlődés lehetőségét. Ilyen időszak volt a királyi Jugoszláviában eltöltött húsz év is.

²⁰ Mirko M. Kostić, *Politika i privreda u Vojvodini*, Letopis Matice Srpske, god. 99, knj. 306, sv. 2–3, Novi Sad 1925, 3–8., Đerđ Gal, *Privreda Vojvodine između dva svetska rata (1918–1941)*, Acta historico-oeconomica Iugoslaviae, 7, Zagreb 1980, 71–92.; Milenko Palić, *O specifičnostima privrednog razvoja Vojvodine u godinama između I. i II. svetskog rata*, Acta historico-oeconomica Iugoslaviae, 7, Zagreb 1980, 193–203.

²¹ Momčilo Isiđ, *Seljaštvo u Kraljevini Jugoslaviji*, Jugoslovenska država, ibidem, 406.

²² Ljubograd Dimić, *Srbi i Jugoslavija*, Beograd 1998, 61. Az integráció sikertelenségét állapítja meg Smiljana Đurović, *Problemi ekonomske integracije Jugoslavije 1918–1941. godine*, Istorija 20. veka, god. 11, br. 1–2, Beograd 1993, 180.

²³ Erről lásd: Gábor Demeter, Zsolt Radics, *A Délvidék gazdasági-társadalmi visszaálléztése (1941–1944)*, Limes, 2. sz. Tatabánya 2009, 33–61.

VOJVODINA BETWEEN THE TWO WORLD WARS: SOME IMPACTS OF ECONOMICAL INTEGRATION IN YUGOSLAVIA

Summary

The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes included more different areas. Between the parts of the new state earlier there were very few connections. The regions of the state had different levels of social, economic and cultural development. The new kingdom faced a huge challenge – to integrate the parts, regions and different systems and to organise a country from the different areas. In the 1920s the common currency was introduced and the tax revenue system was organised. The northern territories complained that they were paying much higher taxes than the southern ones. Amongst the free market economy conditions investments focused on the previously developed areas. So industry went on developing in Slovenia and Croatia, and Belgrade became the centre of the banking system after the Great Depression. The food industry in Vojvodina and Croatia was in decline after having lost the markets in the Monarchy.

Keywords: integration, economic institutions, tax revenue system, bank system, economic level, economic disparities, industry, agriculture, Vojvodina

ВОЈВОДИНА ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА: НЕКИ УТИЦАЈИ У ЕКОНОМСКОЈ ИНТЕГРАЦИЈИ У ЈУГОСЛАВИЈИ

Сажетак

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца укључивала је више различитих области. Међу областима нове државе раније је било мало повезаности. Региони државе имали су различите нивое социјалног, економског и културног развоја. Нова краљевина се суочила са великим изазовима – да се интегришу области, региони и различити системи и да се организује земља са различитим областима. Двадесетих година двадесетог века успостављена је заједничка валута и успостављен је порески систем. Северне територије су се жалиле да плаћају много већи порез него оне на југу. У условима слободне економије инвестиције су биле значајније на раније развијенијим подручјима. Тако је индустрија развила у Словенији и Хрватској, а Београд је постао центар банковног система после велике депресије. Индустрија хране у Војводини и Хрватској је била у опадању после губљења тржишта у Монархији.

Кључне речи: интеграција, економске институције, порески систем, банковни систем, стање економије, економске различитости, индустрија, пољопривреда, Војводина.